

Constantin Giurescu – fotografie
din anii 1910-1916

Introducere

Pe Constantin Giurescu, bunicul meu patern, nu am avut cum să-l întâlnesc. A plecat din această lume, în vîrstă de 42 de ani, la 15/28 octombrie 1918, răpus de epidemia de gripă spaniolă de la finele primului război mondial.

M-am apropiat de el mai tîrziu. Eram în clasa a XI-a (1943) cînd am părăsit gîndul de a urma medicina și am socotit că Facultatea de Istorie ar fi mai potrivită pentru mine. Am aflat atunci că el se înscrisese chiar la școala de medicină dar, după o vizită în sala de disecții, s-a îndreptat spre Litere și Filosofie.

În 1943, la împlinirea a 25 de ani de la moartea sa, au fost publicate, într-un volum separat, trei cercetări esențiale ale lui Constantin Giurescu, sub titlul *Studii de istorie socială*.¹ Aceste studii cunosc acum

¹ Editura Universul : *Vechimea rumîniei în Țara Românească și Legătura lui Mihai Viteazul. Despre rumâni. Despre boieri*, ediție nouă, îngrijită și adăugită de Constantin C. Giurescu.

o a treia ediție din inițiativa și prin îngrijirea Editurii Compania, căreia îi exprim și pe această cale vii mulțumiri.

Atunci, în toamna 1943, îngrijorarea era în creștere. Frontul german dădea îndărăt sub loviturile repetate ale Armatei Roșii. Mai multe divizii românești de vânători de munte – dintre cele mai bune – se aflau deja izolate în Crimeea. Țara nu cunoscuse bombardamentele aeriene, cu excepția celui din 1 august 1943 asupra rafinăriilor petrolifere de la Ploiești. Atunci, pentru întâia oară am citit – cu orizontul de înțelegere al unui licean din clasa a XI-a – cele trei studii amintite.

Joi 30 martie 1944, la Institutul de Istorie Națională, Biblioteca și sala de comunicări, la etajul trei al Facultății de Istorie, Universitatea București, Bulevardul Elisabeta, avea loc comemorarea lui Constantin Giurescu. Sala era plină, stăteam în picioare, spre ferestre. L-am ascultat pe profesorul Teofil Sauciu decanul Facultății de Litere și Filosofie, pe Alexandru Rosetti, Constantin Marinescu și Victor Papacostea.

Constantin Marinescu, fost student timp de patru ani, își amintește : « Spirit original, minte bogată, învățat înzestrat cu un ascuțit simț al răspunderii celor puse pe hîrtie. Constantin Giurescu ajunsese la concluzii noi în ce privește pe unii dintre cronicari (Grigore Ureche de pildă), dar, mai ales, reușise să lumineze importantul capitol – puțin atins de cercetătorii anteriori – al vechilor instituții. »

O prelegere a sa, continuă Constantin Marinescu – « a făcut senzație », anume aceea despre rostul slavilor : au venit pe pămîntul românesc în calitate de cuceritori, au supus populația autohtonă, au impus toponimia, au format inițial clasa dominantă, spunea Constantin Giurescu.

Am ascultat și evocarea profesorului universitar Victor Papacostea. El reamintea fazele istoriografiei române : una « romantică », reprezentantă îndeosebi de Hasdeu, și « școala nouă, inspirată din metoda critică și de severă documentare, reprezentată prin Dimitrie Onciul, Ion Bogdan și Nicolae Iorga, cărora le urmează de aproape Demostene Russo, Vasile Pârvan și Constantin Giurescu.

Acesta din urmă, continua Victor Papacostea, « inaugura asupra cronicilor cea mai impresionantă cercetare de autenticitate și reconstituire ce s-a întreprins vreodată în istoriografia românească ». La fel

Introducere

de revelatoare au rămas, spunea mai departe Papacostea, cercetările și concluziile sale despre boieri.

Tot în 1944 – anul intrării Armatei Roșii în Moldova, al bombardamentelor aviației anglo-americe, al întoarcerii alianțelor – a apărut, sub îngrijirea universitarilor Constantin Marinescu, Alexandru Rosetti, Victor Papacostea și Constantin C. Giurescu, volumul omagial *În amintirea lui Constantin Giurescu la douăzeci și cinci de ani de la moartea lui*. A apărut în ultimul moment posibil, întrucât, după august 1944, noile împrejurări nu ar mai fi îngăduit o atare lucrare.

Pe bunicul meu – Constantin Giurescu – l-am cunoscut deplin ca om de știință în anii '80 ai secolului trecut. Către 1982/1983, profesorul universitar Valeriu Râpeanu mi-a propus să pregătesc o ediție de *Opere alese* a lui Constantin Giurescu. Ea urma să apară la Editura Minerva în seria care readucea în circuitul culturii românești operele unor mari personalități : P.P. Negulescu, Gheorghe Brătianu, Alexandru Odobescu, Tudor Vianu, Victor Papacostea, Mircea Florian, C. Antoniadă, C. Rădulescu-Motru, C. Filitti, M. Berza, Petru Comarnescu, N. Bagdasar, Radu Rosetti, Ioan Lupaș.

Atunci m-am gândit să arăt principalele rezultate la care ajunsese Constantin Giurescu în lucrările selectate și felul cum au fost ele receptate și interpretate de-a lungul secolului XX. Așa mi s-a dezvăluit, în întregimea lor, exigența cu care Constantin Giurescu își efectua documentarea, rigoarea demonstrațiilor întemeiate pe o atare informație și concluziile care se impuneau în mod necesar. Volumul a apărut în 1993 la Editura Eminescu.¹

¹ Constantin Giurescu, *Studii de istorie*. Antologie, îngrijire de ediție și introducere de Dinu C. Giurescu, 506 p., cu următorul cuprins :

Dinu C. Giurescu, Introducere (72 p.)

Tabel cronologic

Bibliografia lucrărilor lui Constantin Giurescu

Notă asupra ediției

Despre boieri și despre rumâni

Concluziile sale au rezistat trecerii timpului. Ele arată că și în disciplinele umaniste – în studiul istoriei –, atunci cînd cercetarea urmează anume reguli stricte, ea ajunge la rezultate care se impun și durează. Constatarea este cu atît mai actuală cu cît, în prezent, tentația este tot mai mare spre generalizări și conceptualizări care pornesc de la simple formulări stilistice, nicidecum dintr-o informare și demonstrație adecvată.

În deschiderea celor trei studii ce urmează prezint felul în care ele au fost receptate de forurile științifice în secolul trecut.¹

Studiile reeditate, anume :

Contribuțiuni la studiul cronicilor muntene

Noi contribuții la studiul cronicilor moldovene

Miron Costin – *De neamul moldovenilor din ce țară au ieșit strămoșii lor*

Letopisețul Țării Moldovei de la Istrate Dabija până la domnia lui Antioh Cantemir 1661-1703

Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul

Despre rumâni

Despre boieri

Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu

Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană

¹ Aceste trei analize le-am publicat în Constantin Giurescu, *Studii de istorie*, Editura Eminescu, București, 1993, pp. 49-62. Ele sînt reluate în ediția de față.

II

Moșnenii

Faptul că și micii proprietari se intitulau boieri, și că erau numiți astfel și în actele oficiale stă în deplină concordanță cu rezultatele dobândite din studierea originii lor. Este adevărat că titlul de boieri nu se dă micilor proprietari întotdeauna. El apare, după cum am văzut, mai ales în formulele cu caracter tradițional, ca acele din actele relative la hotărnicii, înstrăinări de ocine, jurători și martori. În celelalte împrejurări ei sînt numiți, de obicei : *megieși*, *cnezi* sau *judeci* și *moșneni*. Să examinăm acum ce însemna fiecare din aceste denumiri și în ce raport stau ele cu aceea de boieri.

Megiașii

Am văzut că denumirea de *megiaș* era o denumire generală care se dădea oricărui proprietar. Cu începere însă de prin a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ea se aplică, îndeosebi, micilor proprietari devălmași. Explicația acestei evoluții este următoarea : în starea de devălmașie, deosebirea dintre proprietarii mari și cei mici era, cum am arătat, foarte greu de făcut. Lucrul se schimbă însă îndată ce unii

¹ Vezi studiul meu « Despre rumâni », *Analele Academiei Române, Memorii, Secția istorică*, seria II, vol. XXXVIII, pp. 217-220).

² Vezi documentul din 25 ianuarie 1730 la *Academia Română*, pach. 22, documentul 42 și *Uricarul*, X, pp. 179, 184, 189 ; II, p. 217 ; IV, p. 14.

dintre ei încep să-și hotărânicască părțile. Ieșirea din devălmășie era favorizată de împrejurările interne provocate de întemeierea statului, care au avut asupra situației megiașilor o influență hotărâtoare.

În vreme ce aceia dintre ei care ocupă slujbe se îmbogățesc cu rezeziune, grație numeroaselor scutiri și foloase pe care le aveau, ceilalți, striviți sub greutatea birurilor mereu crescînde, sărăcesc și se îndatorează, fiind siliți, în cele din urmă, să-și vîndă ocinile. În comunitatea megiașilor se produce, astfel, o mare schimbare. Diferențierea, înceată pînă atunci, întrucît era provocată doar de inegala împărțire a moștenirii între urmași, după numărul lor, devine bruscă. Megiașul îmbogățit prin slujbe și favoruri cumpără drepturile copărtașilor săi sărăciți. Cînd partea lui în hotarul comun ajunge destul de mare, el caută apoi să și-o aleagă. Odată moșia hotărânicită, el încetează de a se mai numi megiaș, și cu drept cuvînt. Devălmășul, neavîndu-și ocina determinată, este față de copărtașii săi *megiaș* pentru toată întinderea ei. Ocina lui *se megieșește* în fiecare moleculă a ei, dacă ne putem exprima astfel, cu părțile tuturor celorlalți devălmășii ai săi. Megiașul care și-a ales moșia se găsește într-o situație cu totul diferită. Moșia lui *se megieșește* cu a vecinilor numai la marginile ei, și acolo în chip determinat, cu anume persoane, pe anume întinderi. E o megieșire de o altă natură decît a devălmășilor, și cu mult mai redusă ca a lor. El încetează deci de a mai fi *megiaș* în înțelesul pe care cuvîntul acesta îl avea pentru cei ce se găseau în devălmășie. De altfel el se deosebește și prin situația lui personală de ceilalți megiași. Cel ce-și hotărânică moșia este întotdeauna un dregător, un fost dregător sau un urmaș de-ai lor, *un boier* deci, căci acesta este, cum am văzut, titlul care se dă slujbașilor în vorbirea obișnuită. Prin urmare, și din acest punct de vedere, el nu se mai numește *megiaș*, titlul de *boier* avînd precădere asupra acestuia. Hotărânicia înseamnă despărțirea de megiași, ieșirea din rîndul lor.¹ Denumirea de *megiași*, aplicată de aici înainte

¹ 1576, ianuarie 9. Alexandru-Voievod mănăstirii Glavaciocul pentru moșia Neagra. Îi dă 12 boieri ca să o aleagă « *de către toți megiașii căți sînt împrejur* ». (*Academia Română*, Ms. 1449, pp. 22-23) ;

1612, februarie 15. Radu Mihnea întărește mănăstirii Golgota stăpînire asupra ocinei din Bulinești, pe care i-o dăruise Petru portarul și Petru din Bulinești « pentru că această mai sus zisă ocină a fost aleasă și hotărânicită de către alți megiași din sat și din alte sate dinprejur ». (*Arhivele Statului, Golgota*, pach. 2, documentul 5) ;

numai celor rămași în devălmășie, ajunge, cu timpul, să exprime în-deosebi acest fel de stăpînire a pămîntului. *Megiașul* este proprietarul devălmăș, spre deosebire de *boier*, care-și are moșia hotărnicită. În legătură cu această evoluție, înțelesul cuvîntului *megiaș* a mai dobîndit încă o nuanță : cei rămași în devălmășie sînt, în genere, cei cu drepturi mai puține. Din această cauză, *megiașii* nu sînt numai proprietari devălmăș, dar, în același timp, și mici proprietari.

Denumirile de *boieri și megiași* – aplicate proprietarilor – ajung astfel să se diferențieze, caracterizînd elemente deosebite :¹ boierii sînt proprietarii mari, *megiașii*, cei mici.² La rîndul ei, proprietatea e nunită și ea după numele stăpînitorilor. Cea mică, nehotărnicită și stăpînită în comun, se numește *megieșească* ; cea mare, aleasă și stăpînită individual, se numește *boierească*.³ În secolul al XVII-lea, aceste două

1648, aprilie 28. Matei Basarab scrie marelui ban Ghiorma că Dumitru scolicul Fileșanul a luat 12 boieri hotarnici « *ca să-și hotărască ocina den Drăgoești* », numindu-l pe el ispravnic. (*Arhivele Statului, Episcopia Rîmnîc*, pach. 102, documentul 29) ;

1669, aprilie 26. În zilele lui Radu Leon, egumenul de la Tismana, Petronie « el au fost luat din divan 12 boiari hotarnici pre răvașe domnești, *ca să-și hotărască această jumătate de sat* (Frățeștii-de-jos)... *de către alalți megeiași* ». (A. Ștefulescu – *Tismana*, 1909, p. 354).

¹ 1604, mai 17. Radu-Vodă confirmă lui Tudoran pitarul stăpînirea asupra moșiei și rumânilor din Vlădești, pe care îi cumpărase de la cnezi. « Iar apoi când a voit să cumpere Tudoran Pitarul... a întreat pe toți *megieșii și boierii* dinprejurul locului. » (G. Ghibănescu – *Surete și Izvoade*, I, p. 342).

1639, august 7. Schimb în Sărdănești « cu știrea tuturor *megiașilor și a boierilor* dinprejurul locului ». (A. Ștefulescu – *Documente slavo-române*, p. 487) ;

1642, iulie 18. Matei Basarab întărește lui Apostolachi comisul mai multe cumpărături în Togzeni (Ialomîța) de la niște *megiași*. « Și când au vrut acești *megiași* să vîndă această ocină din Togzeni, întâi au întreat *pe boierii din sat*, pe Paraschiva vornicul și pe frații lui, Costantin Armașul și Dragul Armașul, și apoi *pe toți megiașii din sat și dinprejurul locului*, și nimeni n'a voit să cumpere. » (*Arhivele Statului, Slobozia lui Enache*, pach. 2, documentul 11) ; Original slavon cu traducere de Ilie Bărbulescu) etc.

² Numai rareori unii din ei mai au rumâni pe moșiile lor, cum sînt, spre exemplu, cei din Vlădești (Muscel), care la începutul secolului al XVII-lea se vînd rumâni, împreună cu rumânii lor, lui Tudoran pitarul. (G. Ghibănescu – *Surete și Izvoade*, I, p. 341 și următoarele).

³ 1635, aprilie 13. Răvaș domnesc către 6 *megiași* să adevereze pentru ocina Manii și via din Racoți « fost-au a Manii această ocină *de moșie megiișască*, au fost-au rumânească ? » (G. Ghibănescu – *Surete și Izvoade*, VII, pp. 20-21) ;

feluri de proprietăți se întîlnesc în cuprinsul mai tuturor satelor. Din moment ce dregătorii și marii proprietari sînt numiți *boieri*, denumirea de megiași se restrînge la micii proprietari devălmași care nu ocupau dregătorii. Ei o păstrează și o poartă cu mîndrie, ca un titlu care-i distinge de oamenii de rînd. Cum sub raportul material mulți dintre acești mici proprietari se confundau cu țărani neliberi, cu rumânii, numele singur arăta toată marea deosebire dintre ei. El constituia un adevărat titlu nobiliar. Megiașul nu era numai omul cu moșie – mulți dintre rumâni aveau și ei pămînt – dar omul liber, omul care, spre deosebire de rumân, era stăpîn pe persoana și libertatea lui, de care putea dispune după voință. În acest înțeles, îl întîlnim foarte des în zapisele prin care, începînd de la sfîrșitul secolului XVI, micii proprietari se vînd rumâni.¹ Titlul de megiași pe care și-l

1648, mai 3. Elina din Părdești vinde soțul ei Pană cămărașul niște moșie de la Părdești « *ce au foat mai denainte megiișască* ». (N. Iorga – *Studii și Documente*, V, p. 183) ;

1657, decembrie 2. Trei frați din Orbi (Gorj) se vînd rumâni lui Barbu vornicul din Poiana « *însă cu toate moșiile noastre de în partea megieșască*, câte ni se va alege părțile noastre de preste tot *hotarul megieșesc* ». (A. Ștefulescu – *Din trecutul Gorjului*, 1907, p. 49 ; publicat și de G. Ghibănescu – *Surete și Izvoade*, VI, p. 76) ;

1669, iunie 30. Vînzare de moșie « *den parte megieșască* ». (N. Iorga – *Studii și Documente*, V, p. 528) ;

1680, februarie 20. Staico căpitanul vinde Ancuții stolniceasa partea lui din Zorilești (Olt) « *moșia ce iaste din partea megieșască* ». (Generalul P.V. Năsturel – « Neamul boierilor Pârscoveni », în *Literatură și Artă Română*, IX, 1905, p. 172).

1697. « *Moșia megieșască* » din Ludești față de cea boierească. (Șt.D. Grecianu – *Genealogiile Documentate*, II, 20 ; cf. p. 21 : « după ce s'o alege *partea boierească* de o parte și *partea megieșască* de altă parte ») ;

1719, noiembrie 15. Nicolae Mavrocordat acordă Șcheilor de la Brașov dreptul să-și ție și să pască oile în Țară « de toamna până primăvara la Sf. Gheorghie, când își duc ei la munte în Țara-Ungurească, ori *pe moșia domnească*, ori *boierească*, ori *megieșască*, și să n'aibă nici o opreală de nimenea », tocmindu-se însă pentru adetul moșiei cu stăpînul ei. (N. Iorga – *Studii și Documente*, X, 373).

¹ Asemenea zapise, ori acte domnești de întărire făcute pe baza lor, fiind foarte numeroase, mă mărginesc să indic aici cîteva din cele tipărite, la întîmplare – Iorga – *Studii și Documente*, VI, p. 459 și G. Ghibănescu – *Surete și Izvoade*, VI, pp. 170-173, unde documentul, din 2 iulie 1595, e publicat în întregime ; I. Bogdan, în *Prinos lui D.A. Sturza*, pp. 154-155 documentul din 6 septembrie 1598 ; A. Ștefulescu – *Tismana*, 1909, pp. 292-293 : documentul din 8 ianuarie 1602 ; *Foia Socială Românismul* II, pp. 36-37 : documentul din 22 aprilie

dau cu prilejul vânzării nu exprimă numai ideea că sînt proprietari, cît mai cu seamă că, în această calitate, ei sînt *oameni liberi*, și prin urmare *capabili* să se vîndă cui voiesc. Că interpretarea aceasta este întemeiată, o dovedește, între altele, și faptul că uneori înțelesul de proprietar se pierde cu totul, spre a nu rămîne decît acela de *om liber*, în opoziție cu rumânul.¹ Cel ce se liberează de rumânie, cu ori fără moșie, se face *megiaș* sau se *megieșește*.²

1603 ; *Tesaurul de monumente istorice*, I, pp. 391-392 : documentul din 12 aprilie 1605 ; N. Iorga – *Studii și Documente*, V, p. 548 : documentul din 4 mai 1623 ; G. Ghibănescu – *Surete și Izvoade*, VI, p. 13 : documentul din 3 mai 1628 ; A. Ștefulescu – *Din trecutul Gorjului*, p. 43 : documentul din 7 mai 1628 ; N. Iorga – *Studii și Documente*, V, pp. 440-441 : documentul din 24 aprilie 1630 ; A. Ștefulescu – *Din trecutul Gorjului*, pp. 103-104 : din 2 aprilie 1645 etc. etc.

¹ Iată cîteva exemple unde *megiaș* e întrebuițat în sensul de *om liber fără moșie*:

1652, iunie 3. Turcașul din Micșunești cu fiastrul său Stan dau zapis egumenului de la Căldurașani « să șă știe că am fost *megiaș* și am locuit acoloa în satul St. Mănăstiri în Micșunești iar când au fost acum... ne-am vîndut și noi rumâni sfintei Mănăstiri, *însă fără moșie*, că n'am avut ». (Academia Română, pach. 21, documentul 225) ;

1668, mai 20. Radu Leon întărește mănăstirii Dealu stăpînirea asupra unor rumâni din satele Dridovul, Călineștii, Fundenii, Bircineasca și Stroești, care avuseseră proces cu mănăstirea « zicând cum nu sunt rumâni sfintei Mănăstiri, *ce cum sunt megiași și sânt venetici*, de au șezut pre acea moșie a Mănăstirii, și ș'au cerșut lege », dar cei 12 boieri jurători îi dau rîmași. (Academia Română, Ms. 1447, pp. 33-36).

1702, mai 26. « *Noi megiașii* slujitori di în satul Făcăiani, cari șădem pe moșia sf. Mănăstirii di în județul Ialomița » dau zapis egumenului de la Cotroceni să clăcuiască 4 zile pe an, 2 cu plugul și 2 la orice alte munci, să dea zeciuală din pește, dijună din semănături și să nu vîndă vin. (*Arhivele Statului*, Cotroceni, pach. 28, documentul 2) ;

1715, ianuarie 10. Sătenii din Polovragi « fiind noi *oameni slobozi, megiași*, și viind moșii și părinții noștri de printr'alte părți... știindu-ne oameni slobozi și *fără de moșie*, temutu-ne-am ca să nu încăpem la vreo învăluială pentru rumânie », ceea ce-i face să ceară egumenului de la Hurezi scrisoare la mîină că sînt oameni slobozi, iar nu rumâni. (A. Ștefulescu – *Polovragii*, pp. 113, 114, 122 ; cf. și G. Ghibănescu – *Surete și Izvoade*, VI, p. 161).

² 1622, iunie 12. « Și așa pârâia Iorga înaintea domniei mele, cum acel rumân când l-au dat Dragomir Iorgăi, n'au fost rumân, că *l-au fost megieșit* Dragomir și au luat bani dela dănsul. » (I. Bianu – *Documente românești*, p. 74) ;

1627, octombrie 29. Alexandru-Vodă către satul Strehaia, împotriva căruia se plînsese Constantin Cupariul. « Iar voi ziceți acum că v'ați scumpărat de rumânie și v'ați *megieșit*. Cu a cui știre și cu a cui învățatură v'ați *megieșit* și cine v'au slobozit ? » (I. Bianu – *Documente românești*, pp. 142-143) ;

Cum vedem, *megiașii* nu sînt, cum s-a crezut, țărani proprietari, ci boieri. Ei alcătuiau boierimea fără dregătorii, care a continuat vechiul fel de stăpînire a pămîntului în devălmășie, în vreme ce boierimea cu slujbe, îmbogățită prin ele, după ce a cumpărat drepturile *megiașilor* sărăciți, și-a hotărnicit părțile, constituind marea proprietate. Prin îmbucătățire între urmași și înstrăinare, ocinile *megiașilor* s-au tot micșorat și împuținat. *Megiașii* vechi au dispărut în rîndurile iobagilor și ai țărănilor fără pămînt. *Megiașii* din secolul XVII înainte sînt mai toți urmașii marilor proprietari din secolele precedente. Cea mai mare parte dintre ei s-a scoborît în masa poporului de rînd, și toți ar fi dispărut de mult, dacă n-ar fi fost alimentați neconținut cu scoborîtorii marilor proprietari, dintre care mai mulți au revenit la starea de devălmășie.

1644, iulie 20. Gavrilă spătarul dă un zapis « acestor *megiași* din Poenari » care se vînduseră rumâni cu moșiile lor tatălui său în zilele lui Șerban-Vodă, că i-a iertat de rumânie, ca pomană, însă numai capetele lor, fără moșie. Ei se roagă atunci « să le dau voe să-și răscumpere și ocinile lor *să fie megiași cu ocinele lor...* Și le-am ertat și moșiile lor, și m'am tocnit cu ei de mi-au dat bani gata în mîna mea ug 150 și le-am slobozit toate ocinele lor, *să fie megeiași și slobozi cu ocinile lor.* » (*Academia Română*, pach. 43, documentul 63).

1647, mai 18. « Adică ieu Aldea ot Cavaransebiș » dă zapis lui Gavril spătarul pentru o datorie de 30 de galbeni, prețul de răscumpărare de rumânie al fratelui său Radu. « Să să știe că am fost rumâni domnilui, ieu cu frații mei, anume Raadul i Gepe, den sat de la Bratîia. Deci cînd au fost acum... noi ni-am rugat dumnealui să-și facă pomană cu noi *să ni mișuiască*. Deci domnilui și-au făcut pomeană, *di ni-au mișuișit*. Ci alți bani i-am dat, iar 30 di galbeni ai frățîni-meu Raadului i-am rămas », punîndu-se el « chizaș că-i va da la Sf. Ilie ». (*Academia Română*, pach. 43, documentul 98) ;

1655, aprilie 24. Jupîneasa Evda și fiul ei Negoită (de la Sărata) dau zapis Brăeștilor că-i iartă de rumânie. Se pîrșeră cu Neagoe postelnicul sub Leon-Vodă. Brăeștii juraseră cu 12 boieri, că nu erau rumâni, ci fuseseră împresurați, Neagoe luase atunci 24 de boeri dar n-a putut jura, ci i-au împăcat, și i-au slobozit, *de au fost megiași* 30 de ani, și le-au împărțit și moșia, de o au dat jumătate *megiașilor* și jumătate mînăstirii ». Sub Matei Basarab s-a sculat Dragomir iuzbașa, de au adus 24 de boieri și i-au rumînit. După moartea lui și a fiului său Mircan, jupîneasa Evda îi iartă de rumânie. (Arhivele Stat, Episcopia Buzău, pach. 52, d. 4) etc. etc.

Cnezii

Un alt nume sub care sînt cunoscuți micii proprietari din Țara Românească este acela de *cnezi*. Pe cînd însă numele de *megiași* există atît ca termen slavon cît și ca termen românesc, acel de *cnezi* figurează numai în documentele slavone,¹ împreună cu care dispare și întrebuițarea lui în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Aplicarea lui la moșneni a fost explicată în două feluri. I. Bogdan crede că « satele de cnezi sau judeci sînt sate cnezești – tipul cel mai vechiu de sate românești, – administrate de unul sau de mai mulți cnejii, în opoziție cu satele domnești, boierești sau mănăstirești, administrate de slugi particulare ale domnilor, boierilor și mănăstirilor. Cînd un sat întreg de 30, 40, 50 sau 100 de case zice că „au fost toți cnejii“ este evident că această numire trebuie înțeleasă ca un termen nepotrivit de cancelarie pentru satele cnezești, ca și birul cnezesc „**СНП МОНАСТЕ**“ din 1568. »² Este însă de observat că niciodată și nicăieri, nici în Principate, nici în afară de hotarele lor, satele de *țărani proprietari* n-au fost conduse de cnezi. Organizarea cnezială privește, pretutindeni, numai pe țăranii iobagi și pe cei fără pămînt. Existența satelor cnezești, în înțelesul de *sate de moșneni conduse și administrate de cnezi*, nefiind adevărată, nu poate fi luată ca punct de plecare pentru explicarea, ea însăși puțin verosimilă, că titlul de cnezi, pe care și-l dau țăranii liberi, n-ar fi altceva decît un termen nepotrivit, de cancelarie, pentru locuitorii satelor care odinioară fuseseră cîrmuite de cnezi.

¹ Cuvîntul se întîlnește, ce-i drept, și în cîteva documente românești, dar mai totdeauna în formule luate din slavonește. La 12 octombrie 1633, Matei Basarab dă o carte « acestor sate ale sfintei mănăstiri Cozia, *naim Jiblea i Spinul, Brădițenii, cnezi ot sudstvo Argeși* » care fuseseră fugiți în Țara Ungurească, acordîndu-le mai multe scutiri. (*Arhivele Statului, Condica mănăstirii Cozia*, nr. 18, fila 142 v.). Carte de scutire cu același cuprins de la Leon-Vodă (data de 3 aprilie 17142 este greșită) pentru satele « Jiblea i Spinul cnezi ot sudstvo Argeș ». (*Ibidem*, fila 142 v. -3). Într-o listă a satelor plăcești din 20 iunie 1690 : Brebul cnezi... Belciresți cnezi... Puchiani cnezi... Bogații cnezi. Șchiaii cnezi... Bădeanii cnezi... Godeanii vecini (nu vel) i cnezi (N. Iorga – *Studii și Documente*, V. 558 : cf. și rezumatul, neinteligibil de altfel, de la p. 447 : « slujitori i cnez paș 2403 »).

² *Despre cnejii români. Analele Academiei Române. Memorii, Secția istorică, seria II, vol. XXVI, p. 38.*

După R. Rosetti, moșnenii s-ar fi numit cnezi ca judecători ai sătenilor de pe moșiile lor.¹ Admițînd că moșnenii aveau, în adevăr, în secolele XVI și XVII dreptul de judecată asupra sătenilor (*recte* : rumânilor) de pe ocinile lor, ceea ce-i o simplă ipoteză, este evident că numai o infimă parte dintre ei se găsea în această situație. D. Rosetti citează un singur caz, acela al cnezilor din Vlădești.² S-ar mai putea adăuga încă unul sau două.³ Este însă greu de crezut ca o denumire aplicată unei întregi clase sociale să se fi întemeiat pe asemenea rarissime excepții. Tot atît de puțin admisibil este ca numele acesta să se fi transmis moșnenilor, prin tradiție, de la strămoșii lor, fără ca el să mai corespundă cu situația lor de atunci, ipoteză pe care, de altfel, însuși Rosetti o consideră ca « absolut absurdă ».⁴ Întrebuințarea lui generală și consecventă în documentele slavone din secolul al XVII-lea dovedește însă că nu era un termen arhaic, ci un cuvînt uzual, cu o accepțiune precisă și bine cunoscută. Mai trebuie apoi avut în vedere că nu toți moșnenii care se intitulau cnezi se scoborau din foștii stăpîni ai satelor din secolele XIV și XV și că mulți dintre ei se ridicaseră în secolul următor din mijlocul rumânilor, prin cumpărarea moșiei de la stăpîniilor lor.⁵

Dar cel mai puternic argument împotriva acestor explicări îl constituie înseși documentele, foarte numeroase, în care micii proprietari sînt numiți cnezi, documente din care reiese clar în ce înțeles era întrebuințat acest cuvînt. Este de remarcat că denumirea de *cnezi* se dă moșnenilor, mai cu seamă în actele relative la vînzarea lor ca rumâni. Ea servește aici ca să caracterizeze situația socială pe care o aveau înainte de a se vinde, situație care încetează odată cu vînzarea. Cel care-și înstrăinează libertatea își pierde odată cu ea și titlul acesta. Nu mai este cneaz, e rumân. Denumirea de cneaz înseamnă deci în aceste documente *om liber*, nesupus nimănuui, *domn* sau stăpîn pe

¹ Pentru adevăr și dreptate (extras din *Viața Românească*), Iași, 1911, pp. 44-46.

² *Pămîntul*, p. 187 n. Documentul din 1604 și cele următoare, de reconfirmare.

³ Vezi documentul din 21 ianuarie 1592, rezumat în *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai-Viteazul*, în *Analele Academiei Române, Memorii, Secția istorică*, seria 2, vol. XXXVII, p. 10.

⁴ Pentru adevăr și dreptate, p. 46.

⁵ *Vechimea rumâniei în Țara-Românească...*, etc., [în ediția de față] și în special documentul din 19 mai 1595.

persoana lui. Acesta este înțelesul cuvîntului în documentele din secolul XVII. Menționarea calității de om liber, de cneaz, la cei ce se vindeau rumâni își avea rostul ei. Pentru ca cineva să se poată vinde trebuia să fie liber, altfel el nu putea dispune de persoana sa. Cine nu este liber nu-și aparține, este proprietatea stăpînului său. De aceea, cumpărătorii au grijă întotdeauna ca să accentueze în zapisele de vînzare situația socială a acelor pe care îi cumpără. « Au fost cneji (sau megiași) și s'au vîndut rumâni » este formula care se întîlnește mai în toate actele care cuprind asemenea vînzări.¹

Înțelesul de om liber apare și mai clar în documentele privitoare la emanciparea de rumânie. Rumânul care se liberează devine *cneaz* și emanciparea se numește *cnezire*.² Termenii de *cnezi* și *rumâni* exprimă,

¹ Asemenea documente fiind foarte numeroase, mă mărginesc a trimite la cele citate de dl I. Bogdan în articolul din *Prinos lui D.A. Sturdza* și în studiul despre cnejii români.

² (1568-1577), ianuarie 9. Alexandru-Vodă dă o carte de judecată mănăstirii Bistrița într-un proces pe care îl avusese cu un fost rumân și slugă a sa, Aldea de la Bîrluiu. « După aceasta iar să fie volnic egumenul și călugării de la sfînta mănăstire să ia de la Aldea dajdia, după cum este legea din vechime, *pentru că a fost rumân al sfîntei mănăstiri și el s'a fost cnezit* (РАДЪНЪ СЪТЪ СВА СРЪНЪ СЪМА МОНАСТЕРЪ А ОУ СЪ СЪТЪ КИШОВАА). *Arhivele Statului, Bistrița*, pach. 5, netrebnice, documentul 456, original slavon cu traducere de Dionisie Ecleziazarhul.

1577, mai 6. Alexandru-Vodă întărește lui Stanciu și feciorii niște cumpărături în satul Lipovul de jos peste care înfrățise pe copiii săi Nan, Stanca și Radu « cu fratele lor anume Călin și Marina », ca să fie frați de cruce peste acele moșii. « Și iar au luat Căpățână din Biroslăveni 300 aspri de la Stanciul, *pentru căci l-au cnezit* » (РАДЪ ПО КИШОВА). *Arhivele Statului, Secția istorică*, original slavon, cu traducere de Floru Ierci.

1615, ianuarie 25. Radu Mihnea confirmă moșnenilor din Puțurile (Doj) stăpînirea asupra satului lor. Fiind rumâniți în silă cu niște năpăști de biruri de către Mihai Viteazul, ei vin acum să se plîngă domnului, care le îngăduie să se răscumpere, *ca să fie iar cnezi*. (*Arhivele Statului, Hurezi*, pach. 3)

1615, august 8. Întărire identică a moșnenilor (МОШЕННИЦИ) din Căzănești, care sub Radu Șerban se vînduseră rumâni lui Radu cluceru Buzescu. După moartea acestuia, jupîneasa sa, Maria, și fratele ei, Radu postelnicul, și-au făcut pomană de i-au slobozit să se răscumpere, « ca să fie iarăși cnezi ». (*Arhivele Statului, Hurezi*, pach. 16).

Documente asemănătoare din 28 decembrie 1616 (N. Iorga – *Studii și Documente*, V, p. 436), din 5 decembrie 1619 (*Arhivele Statului, Sf. Ioan*, pach. 5, documentul 7), 6 februarie 1622 (A. Ștefulescu – *Strîmba*, p. 71), 20 aprilie 1622 (*Arhivele Statului, Mitropolia*, pach. 114, documentul 1), 17 august 1628 (A. Ștefulescu – *Strîmba*, pp. 59-61) etc. etc.

cum vedem, însușiri care se exclud. Cine e cneaz nu poate fi rumân ; cine e rumân nu poate fi cneaz. Cnezii sînt opușii rumânilor. În vreme ce rumânii sînt șerbi, cnezii sînt liberi. Dar cum pînă la sfîrșitul secolului XVI nu puteau fi liberi decît proprietarii, oamenii fără moșie fiind asimilați cu rumânii, *cneazul* este totuna cu *megiașul*. Cînd într-un sat sînt și megiași și rumâni, cei dintîi alcătuiesc satul de *cnezi*, spre deosebire de cel de *rumâni* ; birul megiașilor, care e cu o treime mai mare ca al săracilor, se numește și bir cnezesc. Celor ce se vînd rumâni, ca și celor ce se liberează de rumânie, li se aplică, indiferent, cînd un nume, cînd altul. Adeseori chiar în același act ei sînt arătați, alternativ, și cnezi și megiași.¹ Dar dacă denumirea de cneaz este identică cu aceea de megiaș, atunci cneazul este și el boier, ca megiașul. Unii traducători vechi și traduc pe cneaz prin *boier*. Spre deosebire însă de megiași, ceea ce caracterizează pe cnezi nu este moșia, ci condiția lor de stăpîni pe persoana și libertatea lor, de oameni nesupuși nimănui. De cele mai multe ori, cneaz este redat, în traducerile vechi, prin *proprietar*. Ei sînt și proprietari, pentru că libertatea era atunci condiționată de moșie ; dar numele lor nu e în nici un fel de legătură cu moșia. Cînd fără ocina lui proprie omul nu putea fi liber, se înțelege că toți proprietarii erau *cnezi*, dar titlul acesta nu-l aveau ca proprietari, ci ca oameni liberi. În secolul XVII sînt și cnezi fără moșie. Așa stînd lucrul, este deci evident că nu există nici o relație între denumirea de cnezi și calitatea de judecători, ori întinderea proprietății și un anumit fel de proprietate. Cnezi sînt deopotrivă atît proprietarii mari, cît și cei mici. Dacă mai ales aceștia din urmă sînt numiți astfel, explicarea e, pe de o parte, că în secolul XVI și XVII înțelesul a evoluat în acest sens, iar pe de alta, că ei, cu deosebire, se găsesc în situații de acelea unde e nevoie să li se menționeze titlul care reprezintă însușirea lor de oameni liberi.

De altfel, chiar printre cnezii care se vînd rumâni se găsesc unii care nu pot fi priviți ca proprietari mici. Cnezii din Vlădești, care se vînd sub Radu Șerban lui Tudoran pitarul, aveau ei însși rumâni pe moșiile lor.²

¹ G. Ghibănescu – *Surete și Izvoade*, I, pp. 341-352 ; I. Bogdan – *Despre cnejii români*, pp. 36-39 etc.

² Ghibănescu – *Surete și Izvoade*, I, pp. 341-352 ; I. Bogdan – *Despre cnejii români*, pp. 38-39 etc.

Ei coborau din jupanul Bodin,¹ căruia Vlad Dracul îi întărește, la 23 august 1437, stăpînirea asupra satului Vlădeștii, scutindu-l de toate dările.² Cei din Aniniș, care se vînd lui Cernica vornicul, aveau dreptul ca să ia vană de la ocina de acolo.³

Iată însă și căzuri cînd cnezii sînt arătați de-a dreptul ca mari proprietari. Sub Mihai Viteazul, un cneaz cumpără cu 18 000 de aspri satul Cireașovul cu rumânii, de la Șerban paharnicul (viitorul domn Radu Șerban), care îl avea moștenire de la Craiovești.⁴ Cnezii din Răca răscumpără de la Radu-Vodă Șerban cu 12 000 de aspri jumătate din partea pe care el o cumpărase în acel sat fără știrea lor.⁵

Dar în afară de înțelesul de om liber, cuvîntul *cneaz* mai are, în documentele din Țara Românească, încă unul. El exprimă raportul de superioritate socială al stăpînului față de șerbul său. În acest înțeles, cneaz înseamnă stăpînul rumânului. Următoarele documente nu lasă, în această privință, nici un fel de îndoială :

La 9 ianuarie 1566, Petru Vodă întărește satului Milești și moștenitorilor stăpînirea asupra ocinei lor de moștenire din Mileștii de sus, care le fusese hotărnicită de Pîrvu banul. « Iar după aceea satul Milești ei au avut pără înaintea domniei mele *cu satul Hălmăjanii și cu cneazul Hălmăjanilor* (H CNEAZ HĂLMĂJANILOR), cu *Stan vel spătar, și așa praă satul Hălmăjanii și cneazul lor* (H CNEAZ HĂLMĂJANILOR) *Stan vel spătar*, cum că au ocina până în apa Hămrăzici, și că n'a fost hotărnicită niciodată. » Domnul dă Mileștilor 12 boieri și pe Vlaicu vel armaș ca hotarnic, care dovedesc că acele ocini le aparțin lor.⁶

Mihai Viteazul confirmă, la 15 ianuarie 1599, jupîniței Maria și copiilor ei, Voicu și Neaga, stăpînirea asupra părții de moșie din

¹ Vezi, pentru descendența lor, documentul din 2 mai 1639, la *Arhivele Statului, Mitropolia București*, pach. 96, documentul 20.

² Hrisovul de întărire și scutire se află la *Arhivele Statului, Secția istorică*.

³ Document din 10 ianuarie 1613, la *Arhivele Statului, Secția istorică*.

⁴ Hrisovul de întărire dat de Constantin Basarab Elenii băneasa Buzeasca și fiului ei Mateiaș postelnicul, publicat de Gr.C. Tocilescu în *Tinerimea Română*, 1898, p. 89 și următoarele.

⁵ Vezi documentul din 16 iulie 1615, la *Arhivele Statului, Condica Brâncovenească*, nr. (I), p. 25.

⁶ *Academia Română*, pach. 74, documentul 182. O copie slavonă, cu traducere de St. Nicolaescu, la *Arhivele Statului*, între copiile prezentate pentru legalizare.

Grădiștea de jos a lui Mogoș, pe care o cumpăraseră de la un nepot al acestuia, « însă și cu 2 rumâni, anume Toader și Bașcul, pentru că acești rumâni mai sus ziși au fost de moștenire ai lui Mogoș, *ci au fost zălogiți de Mogoș cnezul lor* (АНН КЪТЪ ПЪ ЧОЗНА КЪТЪ МОГОШЪ КЪЗЪ ІА) pentru 1600 de aspri, ca să fie ei slobozi pînă cînd le va plăti asprii Mogoș, *cnezul lor*, apoi iar să fie rumâni ». Jupînița Maria și copiii ei, cumpărînd moșie lui Mogoș, cu rumâni cu tot, au înapoiat cei 1600 de aspri lui Toader și Bașcul, care au rămas iarăși rumâni, precum fuseseră și mai înainte.¹

La 29 octombrie 1615, Radu Mihnea dă o carte lui Stan, feciorul popii Bunilă din Tîmburești, prin care îi întărește stăpînirea asupra a 7 stînjeni de moșie și cu seliște de casă în sat. El fusese rumân de moștenire al lui Vintilă, feciorul lui Calotă din Boziani și se învoise cu *cnezul său Vintilă*, de se răscumpărase de rumânie împreună cu acea ocină.²

¹ *Arhivele Statului, Secția istorică*. Original slavon, cu traducere din 1843 de G. Peșacov.

² Academia Română, pach. 11, documentul 3.